

УДК 378+130

Панфілов О. Ю.,
Савченко О. О.

ЗМІСТОВНІ АСПЕКТИ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ

В статті аналізується феномен конкурентоспроможності освіти у контексті вітчизняного освітнього простору. Підкреслено, що конкурентоспроможність освіти слід розглядати в двох аспектах: конкурентоспроможність освіти країни порівняно з освітою іншої країни та конкурентоспроможність освіти на ринку праці. Робиться спроба визначити основні складові конкурентоспроможності освіти, їхній зміст та особливості.

Ключові слова: конкурентоспроможність освіти, освітній потенціал, зміст освітнього процесу, доступність освіти, управління освітою.

В статье анализируется феномен конкурентоспособности образования в контексте отечественного образовательного пространства. Подчеркнуто, что конкурентоспособность образования следует рассматривать в двух аспектах: конкурентоспособность образования страны по сравнению с образованием другой страны и конкурентоспособность образования на рынке труда. Делается попытка определить основные составляющие конкурентоспособности образования, их содержание и особенности.

Ключевые слова: конкурентоспособность образования, образовательный потенциал, содержание образовательного процесса, доступность образования, управления образованием.

The article analyzes the phenomenon of competitiveness of education in the context of native educational space. It has been emphasized that the competitiveness of education should be considered in two aspects: the competitiveness of education in one country in comparison with the education in the other country, and the competitiveness of education within the labor market. The authors have made an attempt to identify the main components of the competitiveness of education, its content and features.

Key words: competitiveness of education, educational potential, content of educational process, accessibility of education, management of education.

Стратегічним завданням державної освітянської політики є конкурентний вихід української освіти на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародної співпраці, розширення участі навчальних закладів, педагогів та вчителів, учнів, студентів і науковців у проектах міжнародних освітніх організацій і співтовариств. Конкурентоспроможність освіти є найголовнішим показником її ефективності та якості. Як зазначають Л. Карамушка та О. Філь, освітні послуги, є своєрідним товаром, який

повинен посідати певне місце на ринку, відповідати потребам людини та бути конкурентоспроможним [1, с. 82].

Аналіз наукових джерел та публікацій свідчить, що проблематика конкурентоздатності української освіти ще тільки починає активно розроблятися у вітчизняній науці. Окремі аспекти даної проблематики відображено у працях В. Боброва, О. Падалки, В. Вікторова, Є. Владимирської, А. Гуржия, О. Ельбрехт, В. Євтушевського, В. Кременя, О. Ляшенко та інших дослідників.

Дана стаття ставить за мету окреслити основні складові освіти, що визначають її конкурентоспроможність.

Поняття конкуренція походить від лат. *concurrenting* – змагання, суперництво – суперництво між окремими особами, які зацікавлені в досягненні певної своєї мети. Конкуренція пронизує всі сфери життя. Існують різні підходи до розуміння сутності «конкуренції». Наприклад, конкуренція – це змагання між людьми (індивідуальне або командне) за досягнення кращих результатів у будь-якій діяльності з метою отримання винагороди (додаткової вигоди, переваг, привілеїв) [2]; рушійна сила розвитку суб'єктів та об'єктів управління, усього суспільства [3]. В економіці конкуренція є двигуном прогресу та гарантом існування бізнесу. Також підкреслюється, що конкуренція, з одного боку, це намагання перемогти, а з іншого, можливість для людей та організацій змінюватися, тобто це – стимул.

Отже, конкуренція – цивілізована взаємодія (груп, організацій, інституцій), яким не потрібно шукати суперників, щоб бути першими. Конкурент, на наш погляд, це самодостатня людина (група, організація), яка на вищому рівні професіоналізму робить свою справу або намагається цей рівень постійно підвищувати, та їй не потрібно когось «перемагати», принижувати чи «обходити», аби бути першим. Виходячи з такого визначення, конкурентоспроможність освіти слід розглядати як її спроможність конкурувати з іншими суб'єктами в наданні освітніх послуг та задовольняти потреби людини.

Аналіз наукових джерел свідчить, що конкурентоспроможність освіти слід розглядати в двох аспектах: конкурентоспроможність освіти країни порівняно з освітою іншої країни в та конкурентоспроможність освіти на ринку праці [5]; [6]. Однак в будь-якому випадку конкуренція виступає як імпульс вдосконалення системи освіти, підвищення її ефективності та якості. На нашу думку, конкурентоспроможність освіти в першу чергу визначається її освітнім потенціалом.

Освітній потенціал – це найбільш узагальнене визначення тих реальних можливостей розвитку, що надані суспільству освітою. Освітній потенціал включає в себе як нагромаджені витрати суспільства на функціонування формальної і неформальної систем освіти, так і духовний компонент — це нагромаджені традиції, моральні та суспільні цінності, а також цінності колективізму та спільності. Духовний компонент взагалі неможливо

виміряти, він не піддається кількісним визначенням, але саме він визначає динаміку інших складових, що мають кількісні параметри [6].

У широкому значенні слова освіта охоплює всі форми навмисного і ненавмисного впливу середовища на людину, які поруч з самоосвітою та самовихованням мають своїм результатом формування і розвиток її особистості. Оскільки сама категорія освіти може мати різні значення, то і категорія освітнього потенціалу може розглядатися в різних за широтою змісту значеннях. Залежно від того, які елементи відносяться до його складу, фахівці розглядають освітній потенціал на трьох рівнях [7].

На першому рівні – у найвужчому значенні освітній потенціал – це фонд освіти, потенціал тих реальних затрат, що здійснені суспільством на функціонування системи освіти. Фонд освіти – виражає всю суму фінансових затрат, здійснених суспільством в попередньому і поточному періодах та уречевлених у наявних ресурсах діючої системи освіти та її випускниках. Причому фонд освіти також може мати два значення: фонд освіти всього населення і фонд освіти робочої сили або фонд освіти всього населення і фонд освіти зайнятого населення. Безпосереднє економічне значення має освіта населення, зайнятого у суспільному виробництві. Поряд з цим важливим показником освітнього потенціалу країни виступає і фонд освіти всього населення. Освіта в ширшому значенні включає також і ті знання, що здобуті людиною самостійно в процесі щоденної практичної діяльності. Це дає підстави визначити освітній потенціал у ширшому значенні, на другому рівні, як такий, що поряд із фондом освіти включає самоосвіту та практичний досвід людей. На третьому рівні, в найширшому розумінні, освітній потенціал включає в себе поряд із сукупними витратами суспільства на функціонування системи освіти та вищезазначеними елементами також нагромаджений досвід народу. Останній знаходить свій прояв в культурних і національних традиціях, моральних цінностях, які передаються від покоління до покоління і складають міцний фундамент спільного життя народу. Таким чином, у найширшому розумінні освітній потенціал включає фонд освіти, практичний досвід людства і самоосвіту, духовний компонент суспільства.

Другим показником конкурентоспроможності освіти є змістовність освітнього процесу. О. Ельбрехт вказує, що освітня діяльність являє собою сукупність дій окремих громадян, педагогів, установ, суспільства в цілому для передачі і засвоєння знань. Центральною ланкою її є активний процес спільної праці і педагогів, і учнів для передачі та оволодіння систематизованими знаннями. Результатом такої непростой праці стає та сума знань, що реально засвоєна людиною. Це ті знання, які залишилися у свідомості людини і котрі можуть бути в майбутньому інтелектуальною базою для продукування нових і нових знань [8]. Останнє залежатиме від багатьох факторів, які визначаються як особистими здібностями, талантами, обдаруваннями людини для творчого застосування отриманих знань, так і здатністю суспільного середовища створити необхідні сприятливі умови для цього творчого використання.

В такому випадку ми спостерігаємо дуже важливий момент, який зумовлює специфічність діяльності з передачі знань. Виміряти реальний результат освітнього процесу – тобто те, що засвоєно людиною в процесі навчання – практично неможливо. Успішність є досить відносним показником цього результату, який не завжди свідчить про здатність, реальні можливості людини щодо використання здобутих знань. Це означає, що реальні результати освітньої діяльності практично важко кількісно і якісно визначити у адекватних вартісних показниках.

Зростання конкурентоспроможності освіти в забезпеченні економічного та соціального прогресу суспільства, її впливу на людину і на суспільство зумовлюють також і процес трансформування самої освіти. Нові вимоги до освіти потребують відповідних змін як в організації її системи, так і в змісті, формах та методах навчального процесу. Всі зміни, що відбуваються в сучасній освіті, фахівці узагальнюють таким чином [9]: 1) змінюється загальне розуміння освіти, її місце і роль в житті людей; 2) все різноманітнішими стають форми організації навчального процесу; 3) зазнають змін і самі педагогічні технології, методи передачі знань та втілення навичок, умінь тощо. Освіта в сучасному світі розглядається не як кінцевий продукт одного з етапів життя людини, а як постійний процес. Раніше освіта обмежувалася достатньо коротким та чітко визначеним відрізком життя, після закінчення якого людина виходила із системи освіти і більше ніколи в неї не верталася. Швидке старіння знань в умовах сьогоденного стрімкого часу зумовлює необхідність їх постійного оновлення та періодичного повернення до навчання. Починаючись з народження людини, навчання продовжується протягом всього життя.

На думку В. Александрова, розподіл освітніх ресурсів впродовж всього життя людини визнається доцільнішим, ніж концентрація їх в юнацьких роках. Стає не обов'язковою жорстка послідовність «освіта – робота – відпочинок – пенсія», з'являється можливість змінити цей порядок життя згідно з суспільними вимогами, власними бажаннями і потребами. Взагалі вважається дуже ефективним чергувати навчання з трудовою діяльністю. Звичайним явищем стає те, що освіта розподіляється невеликими дозами, які чергуються або ідуть паралельно з практичною роботою [10, с. 156-157]. Такі зміни в розподілі ресурсів освіти в житті людей зумовлюють ускладнення всього освітнього процесу. Традиційна непорушна структура системи освіти (початкова, середня, вища) є занадто простою за умови сучасної складності вимог до кваліфікованих працівників і загального освічення громадян, не забезпечує різноманітні потреби суспільства в освітніх послугах.

Система освіти має бути готовою прийняти і молодь до вступу у трудове життя, і людей старшого віку, яким необхідно постійно адаптувати свою кваліфікацію до мінливих вимог економіки. В основу організації такої системи освіти, яка б функціонувала як єдиний процес, була інтегрована і узгоджена внутрішньо (між всіма її ланками) і зовнішньо (з потребами ринку праці і суспільства в цілому), була конкурентоспроможною покладена концепція безперервної освіти.

Концепція безперервної освіти передбачає координованість всіх окремих елементів освіти – дошкільної, середньої, вищої та післядипломної – таким чином, щоб кожний з них був продовженням попереднього ступеню і підготовкою до наступного. В такій системі вибір рівня освіти не пов'язаний з віком учнів, переміщення всередині системи засновуються не тільки на вимогах певного мінімуму знань, а визначаються відношенням людини до навчання, її загальним розвитком та інтелектом [11].

Третім показником конкурентоспроможності освіти є доступність освіти. Система освіти може сприяти вирівнюванню доходів різних соціальних верств і прошарків населення, якщо в суспільстві створені умови для здобуття освіти дітям різного соціального походження. Зокрема, коли діти з бідних сімей не мають можливості отримати освіту через високу ціну її послуг, то вони не зможуть за допомогою освіти поліпшити своє матеріальне та соціальне становище і будуть залишатися бідними, тоді як діти з забезпечених сімей мають можливість підтверджувати і поліпшувати свій стан. В цьому випадку освіта стає не лише потужним фактором економічного і соціального розвитку країни, але й підвищує свою конкурентоспроможність [12, с. 26-27].

Саме тому можна погодитися з Ю. Сенько, що завданням держави виступає створення такої організації системи освіти, яка б дозволила їй стати фактором подолання соціальної сегментації суспільства [13]. В ідеалі соціально справедлива система освіти має бути доступною для всіх, хто бажає вчитися, та безкоштовною. Створення такої системи обмежується певними економічними умовами. Перш за все, це усвідомлення економічної ефективності. Кошти, що витрачаються суспільством на освіту, потребують обґрунтування та раціонального використання. Тому в організації та фінансуванні освіти мають бути присутні і суспільний механізм для виконання соціально важливих цілей, і приватний механізм для введення елементів відповідальності.

Економічна організація функціонування людського суспільства зумовлює необхідність використання всіх наявних ресурсів з максимально можливою віддачею, що власне і складає сутність категорії ефективності. Однак економічна доцільність не охоплює і не може охоплювати всі аспекти життєдіяльності людського суспільства. Іншою важливою характеристикою конкурентоспроможності освіти тому виступає категорія справедливості, тобто рівності розподілу створеного результату серед членів суспільства [14]. Традиційна, найбільш важлива функція освіти – це підготовка громадян як членів національної спільноти та формування єдиної культури. В сучасних умовах внаслідок зростання ролі людських ресурсів в економічному розвитку особливої ваги набуває функція освіти з формування професійних та кваліфікаційних навичок працівників. Конкурентоспроможність освіти та країн в цілому у світовому середовищі все більше залежить від їх здатності забезпечити переважну частину їх населення і загальною освітою, і специфічними професійними навичками [15].

Відмінні за своїм змістом якості працівника, яких потребує ринок праці, і якості людини, яких потребує громадянство, в сучасних умовах все більше проявляють сильну тенденцію до конвергенції і співпадають у багатьох аспектах. Перш за все, це стосується глибинних рис, що визначаються пануючим базовим культурним кодексом сучасного життя. Умови сучасного виробництва зумовлюють зростання значення таких характеристик працівників, як здатність вирішувати проблеми, приймати рішення і постійно вчитися. В той же час процес формування людини як особистості і як працівника потребує різних механізмів організації.

Таким чином, можна стверджувати про конкурентоспроможність освіти у сфері праці, де формування високого професіоналізму і компетентності працівників можливі за умови відбору на підставі критеріїв особистих навичок, умінь та досягнутого рівня знань в загальній системі освіти. Якщо середня освіта забезпечується на основі загального охоплення населення шкільного віку, то вища освіта, не будучи загальнообов'язковою, вже передбачає відбірність. Високий рівень конкурентоспроможності освіти може бути забезпечений тільки на основі високих освітніх стандартів, яким мають повністю відповідати студенти. Доступ до вищої освіти, забезпечений на основі принципів відбору студентів за рівнем знань та загальної і спеціальної підготовки, зумовлює особливу роль цієї ланки освіти. Втім, Н. Скотна зазначає, що у сучасному світі, в тому числі і в Україні, відбуваються процеси, які поступово порушують цю елітарність, вибраність вищої освіти [16, с. 116]. Зростаючий попит суспільства на вищу освіту виявляється у диверсифікації закладів вищої освіти, форм і методів навчання, у все більшому зростанні чисельності студентів вищих навчальних закладів. Зростає кількість навчальних закладів вищої освіти, державних і приватних університетів та інших типів.

В умовах конкуренції у сфері освіти елітну роль в суспільстві виконують, як правило, університети. В Україні саме університети мають тривалу історію і традиції роботи, виступають провідними центрами освіти та науки. Наявність фундаментальної наукової бази, висококваліфікованих кадрів викладачів створює основи того, що університети мають бути справжніми осередками формування інтелектуальної еліти суспільства. Але ця елітна роль вітчизняних університетів має обов'язково підтверджуватися забезпеченням стандартів високої якості освітніх послуг.

Формування конкурентоспроможної освіти передбачає доступність до вищої освіти талановитої молоді, яка має здібності і бажання вчитися та займатися надалі інтелектуальною працею. Для цього необхідно, щоб доступ до елітних вищих навчальних закладів, а такими мають бути саме університети, відбувався не на основі здібностей оплачувати навчання, а на підставі справжніх здібностей абітурієнтів [16]. З іншого боку, неодмінною умовою підтвердження елітної ролі вітчизняних університетів є їх фінансове забезпечення. Елітарність окремих навчальних закладів буде реальною тільки тоді, коли працівники, що представляють його, будуть дійсно відчувати себе матеріально і морально незалежними, отримувати стимули до творчої

інтелектуальної праці, переконуватись, що їх праця дійсно потрібна державі і суспільству. Відчуваючи гордість за свій навчальний заклад, за свою роботу, викладачі намагатимуться підтвердити його високий імідж. Тільки на основі втілення зазначених заходів буде підтверджене елітне значення диплому провідних університетів України.

Успіх конкурентоспроможності освіти можливий лише за наявності четвертої складової – ефективної структури управління самою системою, координації роботи всіх структурних елементів механізму освітньої діяльності, поєднання структурних ланок, пошуку оптимального співвідношення між централізацією та децентралізацією функцій влади. Як політична категорія управління освітою акумулює засади освітньої політики держави на певному етапі її розвитку й головні стратегічні лінії розвитку національної системи освіти в контексті світових тенденцій. Як соціальна категорія управління відображає суспільні ідеали освіченості та окреслює загальну мету освіти, законодавчо визначені й нормативно закріплені в державних стандартах освіти. Як стратегічна категорія управління визначає стратегії впливу на певні показники функціонування системи освіти й вибирає можливі напрями її змін та розвитку. Як педагогічна категорія вона є квінтесенцією: 1) сутності поняття, 2) процедур діагностування, 3) аналізу явищ і властивостей суб'єктів освітнього процесу. В цьому сенсі вона має відповідати: а) особистісній і суспільній меті освіти, б) політичній стратегії її розвитку в контексті вітчизняних і світових тенденцій, в) закономірностям менеджменту освіти на всіх рівнях управління – державному, регіональному, муніципальному, інституційному (локальному), особистісному тощо [7, с. 8-9].

П'ятим показником конкурентоспроможності освіти є забезпечення високого соціального статусу педагогічних працівників. Всупереч недостатньому економічному і соціальному статусу вчителів і викладачів як осіб, що займаються недостатньо важливою і престижною діяльністю, в яку важко набирати людей з хистом і талантом до цієї справи, освіта має трансформуватися у суспільно значиму професію, адекватно оплачувану і організовану на базі реальних заслуг, вимог і виконання. Основним механізмом виступає законодавче гарантування високого рівня оплати праці освітян разом з адміністративною відповідальністю за невиконання обов'язкових норм, створення сприятливих умов для вчителів і викладачів державних навчальних закладів (рівень оплати праці, умови праці, друкування наукової продукції тощо).

Конкурентоспроможність освіти залежить і від економічних показників. Оцінювати ефективність, раціональність витрат ресурсів на будь-які цілі необхідно на підставі певних критеріїв. Такими критеріями фахівці визначають: економність, продуктивність та результативність [17].

Економність – характеризує витратну, ресурсну сторону ефективності. Згідно з цим критерієм витрати мають бути мінімально можливими. Продуктивність – це співвідношення обсягів продукції або послуг з величиною витрат на їх виробництво. Результативність характеризує відповідність витрат і досягнутих результатів конкретним цілям. Якщо при

оцінці продуктивності увага концентрується на окупності витрат, то при аналізі результативності – скоріше на мірі відповідності одержаних результатів певним потребам суспільства.

В умовах різкого скорочення державного фінансування сфери освіти більшість навчальних закладів стоять перед складним завданням забезпечення ефективного функціонування за умов обмежених ресурсів. Підвищення конкурентоспроможності передбачатиме різні заходи залежно від того, які критерії ефективності будуть взяті за основу. Економність і продуктивність характеризують економічний аспект ефективності, тобто величину витрат й співвідношення величини витрат та одержаного продукту, ефекту. Результативність розкриває соціально-економічний аспект ефективності, тобто відповідність результатів діяльності соціальним та економічним цілям суспільства. Крім того, ефективність може мати внутрішній та зовнішній аспекти. Внутрішня або виробнича ефективність виражає продуктивність і результативність виробництва освітніх послуг з точки зору галузі освіти, її внутрішніх цілей і завдань. Зовнішня ефективність або ефективність обміну виражає міру, якою «вироблені» освітньою галуззю, навчальними закладами результати відповідають вимогам і поставленим цілям суспільства.

Слід додати, що конкурентоспроможність освітньої системи зумовлюється не тільки безпосередньою цінністю її для людини, але й тим фактом, що ці видатки є інвестиціями з наступною віддачею. У даному випадку мова йде про економічний аспект ефективності: віддачі від витрат на освіту. Ці віддачі можуть приймати форму індивідуального або суспільного доходу. Приватні віддачі ідуть протягом життя студента або учня разом із підвищенням його продуктивності праці, і оскільки базова освіта відкриває шлях широкому залученню людей в процес виробництва, то в результаті заробітна плата сприяє скороченню нерівності і збільшенню середнього класу. Для суспільства віддача від витрат на освіту проявляється у підвищенні продуктивності праці, зростанні сукупних макроекономічних показників: ВВП, ВВП, національного доходу тощо.

Таким чином, конкурентоспроможність освіти виступає показником її ефективності та якості, що є комплексними, системними характеристиками, практично-прагматичної спрямованості освітнього процесу в сучасних умовах. Проблема конкурентоздатності освіти останнім часом все більше стає предметом спеціальних досліджень. Конкурентоздатність освіти виступає інтелектуальним обличчям нації, адже освіта – товар, з яким країна виходить на ринок інтелектуальної праці. Підвищення конкурентоспроможності освіти постає основним завданням сучасної державної політики, національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, умовою реалізації прав громадян на освіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карамушка Л. Формування конкурентноздатної управлінської команди як актуальна проблема ефективного управління сучасними організаціями / Л. Карамушка, О. Філь // Актуальні проблеми психології; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002. – С.18-23.
2. Щедріна Т. Конкурентоспроможність, як її досягти? / Т. Щедріна // Діловий вісник. – 1997. – №3. – С. 18-19.
3. Чернилевский Д. В. Конкурентоспособность будущего специалиста как показатель качества его подготовки / Д. В. Чернилевский, О. К. Филатов // Специалист. – 1997. – №1. – С. 29–32.
4. Жовта І. Реформування вищої освіти і Болонський процес / І. Жовта // Освіта України. – 2003. – № 92. – С. 3–6.
5. Бобров В. Проблеми освіти у створенні моделі інноваційно орієнтованої економіки / В. Бобров, О. Падалка // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 45-48.
6. Степаненко І. В. Тематичне поле виховання духовності особистості в нових дискурсивних контекстах / І. В. Степаненко // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 19-24.
7. Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1 (46). – С. 4-12.
8. Ельбрехт О. До питання реалій і перспектив сучасної освіти / О. Ельбрехт // Освіта і управління. – 2005. – Т.8. – № 2. – С. 82-85.
9. Бужикова Р. Нові пріоритети розвитку сучасної освіти / Р. Бужикова // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 83-88.
10. Александров В. Освітня послуга: суть та моделі якості / В. Александров // Освіта і управління. – 2006. – № 1. – С.156-164.
11. Кремень В. Г. Освіта зорієнтована на перспективу / В. Г. Кремень // Урядовий кур'єр. – 2000. – 19 лют. – С. 2.
12. Гуржий А. Методологічні засади оцінювання та прогнозування розвитку вищої освіти України // Вища освіта України / А. Гуржий, В. Гапон. – 2006. – №1. – С. 23-31.
13. Сенько Ю. Образование: обращенность в будущее / Ю. Сенько // Alma Mater. – 2006. – № 3. – С. 3-10.
14. Владимірська Є. Якість освіти як філософія та педагогіка розуміння доцільного / Є. Владимірська // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 108-113.
15. Селезнева Н. А. Качество высшего образования как объект системного исследования / Н. А. Селезнева //Проблемы качества образования: Материалы 11 Всерос. науч.-метод. конф. – Москва; Уфа: Эпос, 2001. – С. 5-28.
16. Скотна Н. Роль освіти в цивілізаційному вихованні молоді / Н. Скотна // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С.114–118.
17. Панкрухин А. Цена образования / А. Панкрухин // Alma Mater. – 1997. – №5. – С. 24-29.

